ORGANIZAREA LIMESULUI DUNĂREAN ÎN PROVINCIA MOESIA

AURELIAN PETRE

Stabilirea principalelor etape de fixare a unor corpuri militare permanente de-a lungul Dunării de Jos, consecinţă a cuceririi teritoriului viitoarei provincii Moesia de către romani, a reprezentat şi constituie încă obiect de studiu al istoricilor români şi străini.

În problema organizării limesului de la Dunărea Inferioară, lucrările lui Bogdan Filov[1] şi ale profesorului Boris Gerov[2], la care se adaugă şi cele ale altor cercetători cu privire la trupele auxiliare[3], oferă imaginea aproape completă a istoriei militare moesice.

Săpăturile arheologice întreprinse în unele castre de legiuni ca Singidunum[4], Ratiaria[5], Oescus[6], Novae[7], Durostorum[8] şi Troesmis[9] au scos la lumină foarte puţine mărturii care să contribuie la limpezirea multiplelor probleme legate de constituirea limesului, şi în special a celor referitoare la epoca delimitată de domniile lui Augustus şi Traian.

Cucerirea propriu-zisă a Moesiei a fost precedată de unele acţiuni militare ale căror rezultate au contribuit la încorporarea pământului moesic în cadrul statului roman. Prima campanie care a afectat coasta vest-pontică este celebra expediţie a lui Marcus Terentius Varro Lucullus[10], din anul 72/71 î.e.n., soldată cu transformarea fostelor colonii greceşti în aliate ale Republicii[11]. Nu este imposibil ca după plecarea lui Lucullus pe frontul din Orient să fi rămas în cetăţile maritime unele trupe temporare, care să supravegheze buna-credinţă faţă de Roma a foştilor aliaţi ai lui Mithridate VI Eupator, cel puţin pînă la înfrîngerea acestuia. Din izvoarele literare antice reiese că expediţia lui Lucullus a atins doar zona pontică, fără a ajunge pînă la Dunăre.

Cel care va cuceri teritoriul dintre mare şi Istru este proconsulul Macedoniei, Marcus Licinius Crassus, care în anii 29/27 î.e.n., cu ajutorul regelui get Roles[12] „pacifică" triburile gete şi bastarne ostile Romei, în două expediţii deosebit de grele pentru generalul roman. Socotim că la această dată cetăţile pontice, în pofida acţiunilor lui C. Hybrida şi Burebista[13], continuau a fi aliatele fidele ale Romei, constituind în acelaşi timp şi baze de sprijin pentru expansiunea romană spre Dunăre. Din studiul tuturor informaţiilor pe care cercetătorul le are la dispoziţie nu poate reieşi cu limpezime întinderea teritoriului cucerit de M. L. Crassus, de la moesi şi geţi. Indiferent de mărimea acestui pământ[14] cucerit cu grele jertfe, victorie pentru care lui M. L. Crassus i s-a decretat triumful *„ex Thraecia et Geteis"* [15], teritoriul nu este transformat imediat în provincie romană, ci probabil că o parte este subordonat unui comandament militar dependent de proconsulul Macedoniei, iar cel denumit de izvoare ca getic, s-ar putea să fi fost încredinţat lui Roles, care primeşte la Corint de la Augustus, titlul de *„amic şi aliat"* al împăratului[16]; acest ţinut va fi preluat apoi de regatul clientelar odris, creaţie artificială a Romei. Situaţia juridică intermediară a teritoriului menţionat durează pînă în anul 46 e. n. cînd regatul trac este desfiinţat, iar provincia Moesia se extinde pînă la Gurile Dunării [17].

Problemele cele mai dezbătute şi nu pe deplin rezolvate sînt în legătură cu data stabilirii etapelor principale de constituire a limesului de la Dunărea Inferioară, a funcţiilor sale, precum şi cauzelor care au obligat stăpînirea romană să-l adapteze la condiţiile politice şi geografice locale.

Studiul mai recent al cunoscutului cercetător bulgar Velisarie Velkov, care face o trecere în revistă a principalelor poziţii referitoare la începuturile istoriei militare romane de la Dunărea de Jos, reactualizează şi îşi însuşeşte unele teze mai vechi, ca cea a lui A. von Premerstein şi a lui C. Patsch, care afirmă că pe locul acelui „oppidum" cucerit de Marcus Licinius Crassus de la moesi în anul 29/28 î. e. n. se va ridica viitoarea colonie

---

[1] Bogdan Filov, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diocletian*, „Klio", Sechstes Beiheft, Leipzig, 1906. Trebuie menţionat că în problema istoricului şi a deplasării legiunilor a V-a Macedonica, a VII-a Claudia şi I-a Italica, trupe ce au staţionat în Moesia şi apoi au participat la războaiele cu dacii, o contribuţie deosebit de valoroasă este lucrarea de doctorat a Victoriei Vaschide, *Histoire de la conquête romaine de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903, care stabileşte pentru legiunile citate (v. pp. 92—95; 122—123 şi 145—149) date foarte apropiate de cele ale lui B. Filov; pentru istoricul legiunilor autoarea citată aduce o documentare foarte bogată, care în majoritate se regăseşte în lucrarea istoricului bulgar.

[2] Boris Gerov, *La romanisation entre le Danube et les Balkans*, I—II, în „Annales de l'Université de Sofia", XLV, 1949 şi XLVII, 1953; idem *Nouvelles données sur le début de l'histoire d'Oescus*, în „Revue de Philologie", II, 1950, pp. 146—151; idem, *Epigraphische Beitrage zur Geschichte des Mösischen Limes in vorclaudischer Zeit*, în „Acta Antiqua Academia Scientiarum Hungaricae", XV, fasc. 1—4, Budapesta, 1967, pp. 85—105.

[3] W. Wagner, *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938 (pentru luptele privitoare doar la Moesia, vezi, pp. 242—244, pentru alae, şi pp. 256—262, pentru cohorte); K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 37, 47, 155, 172—173; R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexilationen der Römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diocletian*, Köln-Graz, 1967. C. Cichorius, „RE", sv. *ala*, şi *cohors*. La această bibliografie selectivă mai adăugăm contribuţia lui H. Nesselhauf care a strîns în „CIL", XVI, nr. 22; 28; 37; 39; 41; 44; 45, 46; 49; 50; 54; 58; 78; 83; 111 şi 114, diplomele militare ale celor două Moesii.

[4] D. Garašanin, *Arheološki Spomeniki Boegradu i pkolni*, în Godišnjaka Muzeja Grada Beograda, I, 1951, pp. 59—66.

[5] V. Velkov, *Iz istorii nijnedunaiskogo limes v konte I veka nasi eri*, în „Vestnik drevnei istorii", 1961, 2, p. 69 şi *Ratiaria eine Römische Stadt in Bulgaria*, Sofia, 1966, p. 3—29.

[6] Th. Ivanov, *OESCUS, im Lichte der letzten archäeologischen Untersuchungen*, în „Arch. Funde in Bulgarien", Sofia, 1957, p. 3; Zlatka Frova, *Briques et tuiles à estampilles d' Ulpia Oescus*, în „Latomus", XVIII, 1959, pp. 640—652; D. Dimitrov, *La Bulgarie, pays de civilisation ancienne*, Sofia, 1961, Pentru datele privind colonia Ulpia Oescus, vezi capitolul *La Mésie et la Thrace à l'époque de la domination romaine*, p. 25—30.

[7] K. Majevski, *Archeologhiceskie isledovania zapadnovo sektora Nove*, Săpăturile din 1960 şi 1961 în „Izvestiia", XXVI, p. 129; „Izvestiia" XXVIII, pp. 31—62, pentru săpăturile din 1963; „Izvestiia", XXIX, pp. 83—98, pentru săpăturile din 1964; „Izvestiia", XXX, pp. 59—74, pentru săpăturile din 1965.

[8] V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în „Rivista di Filologia", N.S., II, 1924, fasc. III, pp. 307—340; E. Bujor, *Cu privire la unele monumente de la Durostorum*, „SCIV", XI, 1, 1960, p. 149—151; Altarul veteranilor din Leg. XI-a Claudia (pp. 141—144) datează din 167 e.n., vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 317.

[9] G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculturali ale Muzeului Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, 1902 (istoricul săpăturilor, la pp. 72—78; la pp. 319—372 publică ştampile de cărămizi). Pentru valorificarea tuturor documentelor privind Troesmis-ul, v. *Istoria României*, I, 1960, p. 485, 487—489.

[10] Referitor la campania lui Lucullus se găsesc scurte însemnări în: Sallustius, *Historiarum reliquiae*, IV, 18 şi IV, 19; Strabon, *Geografia*, VII, 6, 1; T. Livius, *Periochae*, XCVII; Plinius Secundus, *Naturalis Historiae*, XXXIV, 7, 39; Florus, *Epitomae . . .*, *Bellum Thracicum*, I, 39/ III, 4/6. Este singurul autor care spune că *„Appius in Sarmates usque pervenit, Lucullus ad terminum gentium Tanaian lacumque Maeotin"*. Appian, *Ilirica*, 30, 85; Eutropius, VI, 10; Festus, *Breviarium*, 9; Eusebiu, *Cronica*, 234, 22, Ammianus Marcellinus, XXVII; 4, 11; Orosius, VI, 3.

[11] D. M. Pippidi şi D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti, 1965, pp. 277—280.

[12] Dio Cassius, LI, 26, 6.

[13] Asupra datei cuceririi cetăţilor maritime vezi A. Petre, *Cucerirea oraşelor pontice de către Burebista*, în „Pontica", IV, 1971, p. 97—104.

[14] A. Pârvan, în *Getica*, p. 85, apoi R. Vulpe, în *Hist. Dob.*, p. 102 şi D. M. Pippidi, D. Berciu, *op. cit.*, p. 292 concentrează „regatele" conduse de Roles, Zyraxes şi Dapyx doar pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor. Deşi nu se poate aduce nici o documentare precisă cu privire la extinderea spre vest a teritoriului stăpînit de Roles, totuşi se pot înregistra unele poziţii noi în această problemă (R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 33, nota 41).

[15] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 293; la R. Vulpe, *op. cit.*, p. 34, apare sub forma *„ex Thraechia et Geteis"*.

[16] Dio Cassius, LI, 24, 7.

[17] Pentru toate aceste date vezi, *Istoria României*, I, p. 482.

https://biblioteca-digitala.ro

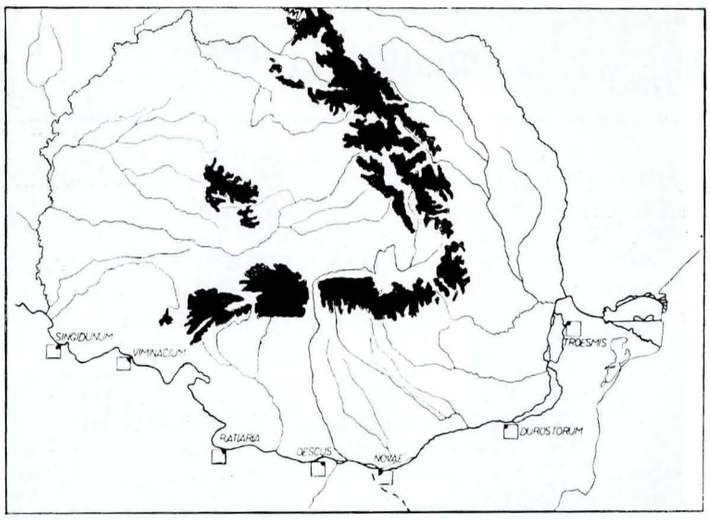

Fig. 1. Castrele legiunilor la Dunărea inferioară între anii 6-107 e.n.

		SINGIDUNUM	VIMINACIUM	RATIARIA	OESCUS	NOVAE	LAGĂRE NECUNOSCUTE	DUROSTORUM	TROESMIS
COMANDAM. MILITAR AL MOESIEI 6-15 e.n.					LEG. V MAC.				
PROV. MOESIA 15-46 e.n. ÎNAINTEA REGATULUI ODRIS					LEG. V MAC.		LEG. IV SCYTH.		
PROVINCIA MOESIA 46 e.n. - 86 e.n.	46/57				LEG. V MAC.	LEG. VIII AUG.	LEG. IV SCYTH		
	57/62				LEG. V MAC	LEG. VIII AUG.			
	62/67		LEG. VII CLAUDIA			LEG. VIII AUG.			
	67/69		LEG. VII CLAUDIA			LEG. VIII AUG.	LEG. III GALLICA		
	69	LEGIUNEA VI FERRATA							
	69-86		LEG. VII CLAUDIA		LEG. V MAC.	LEG. I ITALICA	LEG. V ALAUDAE		
MOESIA SUB MOESIA INF.	86-101		LEG. VII CLAUDIA	LEG. IV FLAVIA	LEG. V MAC.	LEG. I ITALICA			
	101-106	RĂZBOAIELE DACICE							
	107-108	LEG. IV FLAVIA	LEG. VII CLAUDIA			LEG. I ITALICA		LEG. XI CLAUDIA	LEG. V MAC.

Fig. 2. Repartizarea legiunilor la Dunărea de jos, între anii 6—107 e. n.

Ulpia Traiana Ratiaria[18]. Oppidumul a fost organizat imediat după anul 28 î. e. n. într-o aşezare de caracter militar, un „castellum", acţiune urmată de ridicarea şi a altor fortificaţii la Singidunum şi Viminacium. Cercetătorul bulgar consideră de asemenea că Ratiaria al cărui nume moesic rămîne încă necunoscut, a fost principala „statio" danubiană[19] a flotei care a participat la luptele împotriva geţilor nord-dunăreni ce ocupaseră Aegyssusul şi Troesmisul. Recunoscînd că în prezent lipsesc dovezile arheologice, şi că ipoteza sa emisă în legătură cu castelele romane menţionate trebuie verificată de descoperirile viitoare, V. Velkov rămîne totuşi la poziţia că primele începuturi de organizare militară a frontierei dunărene se plasează între cele două campanii ale lui M. L. Crassus. O oarecare intensificare constructivă ar urma după răscoala pannonică din anii 6—9 e. n., iar odată cu înfiinţarea provinciei Moesia, în anul 15 e. n., acest proces de fortificare va fi larg dezvoltat, rămînînd ca după aceea să fie perfecţionat.

Mult mai amplu analizează principalele probleme ale organizării militare dunărene, profesorul Boris Gerov, care şi-a dedicat o mare parte din activitate studierii procesului de romanizare a regiunii dintre Haemus şi Istru. Analizînd critic principalele lucrări referitoare la istoria limesului dunărean şi bazîndu-se pe un material epigrafic impresionant de bogat, profesorul bulgar îşi concentrează atenţia asupra prezenţei legiunilor care au staţionat în Moesia, distingînd trei etape în mişcarea lor, etape care constituie în acelaşi timp şi faze de organizare a limesului danubian.

[18] A. von Premerstein, în „Jahreshefte des Österreichische Achaeologischen Institutes", Viena 1898, I, col. 149; C. Patsch, *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, în „Beitrage zur Völkerkunde vor Südosteuropa", Viena, V (1932), nr. 1, p. 71.

[19] V. Velkov, în *Ratiaria* ..., p. 3. Această „statio" organizată de M. L. Crassus, în anul 29/28 î.e.n. a servit drept bază principală a flotei ce a atacat Genucla.

Din întregul material adunat şi studiat de prof. B. Gerov se pot distinge trei etape principale în constituirea limesului moesic[20].

Prima etapă, cuprinsă între anii 6—15 e. n., adică de la înfiinţarea Comandamentului militar al Moesiei şi pînă la crearea provinciei. Aceasta este partea cea mai obscură din istoria militară a limesului moesic deoarece materialul informativ este foarte sărac. Din perioada respectivă se presupune că datează frumoasa inscripţie dedicată centurionului Resius Albanius din legiunea a V-a Macedonica, de către libertul său Resius Chronius, inscripţie care ar atesta astfel încă înainte de anul 15 e. n. prezenţa acestei legiuni pe teritoriul moesic[21].

Importante pentru etapa în discuţie, sînt şi mărturiile lui Ovidiu[22] în legătură cu recucerirea de la geţi în anul 12 e. n. a Aegyssusului şi în 15 e. n. a Troesmisului de către armatele romane. Centurionul Vestalis care a recucerit Aegyssusul este considerat ca făcînd parte fie din legiunea a V-a Macedonica, fie din legiunea a IV-a Scythica[23]; despre aceasta din urmă se presupune că şi-ar fi luat numele de „Scythica"[24] tocmai în legătură cu victoriile lui M. L. Crassus din 29-27 î. e. n.

Pentru prima etapă, după opinia prof. B. Gerov, este documentată legiunea a V-a Macedonica, dar nu pare a fi imposibil ca şi a IV-a Scythica să fi existat pe pămîntul moesic încă din această vreme[25].

Etapa a doua este cuprinsă între anii 15—46 e. n., deci de la înfiinţarea provinciei Moesia şi pînă la lichidarea regatului odris. Din punctul de vedere al efectivelor militare, Moesia este apărată de două legiuni, după mărturiile lui Tacit[26].

Profesorul B. Gerov socoteşte că cele două corpuri de armată sînt tot legiunile a V-a Macedonica şi a IV-a Scythica, aceasta din urmă fiind menţionată de două inscripţii[27] din anul 33-34 e. n.

Cea de-a treia etapă se plasează între înglobarea în graniţele provinciei Moesia a teritoriului aflat sub mandatul regatului odris, desfiinţat în anul 46 e. n. şi reforma administrativă a lui Domitian din 86 e. n., care a divizat provincia Moesia în două; în această perioadă se petrec importante mişcări de trupe. Este de înregistrat în primul rînd aducerea legiunii a VIII-a Augusta în anul 46 e. n. şi cantonarea ei la Novae, care îi va fi sediu pînă la războaiele civile. Legiunea a IV-a Scythica va părăsi definitiv Moesia în anul 57 e. n. pentru a pleca probabil în Siria. Cinci ani mai tîrziu, adică în 62 e. n. legiunea a V-a Macedonica pleacă din lagărul său de la Oescus pentru a participa la războiul împotriva parţilor şi va reveni abia în anul 71 e. n. Golul lăsat de ea este completat de legiunea a VII-a Claudia care îşi fixează sediul la Viminacium (actualul Costolacz) şi va rămîne aici pînă la sfîrşitul sec. III e. n., cînd Diocletian va face o nouă reformă militară. Cu doi ani înainte de războiul civil, Moesia va adăposti pînă în anul 69 e. n. legiunea a III-a Gallica, al cărei lagăr rămîne necunoscut.

Războiul civil din anul 69 e. n. va goli Moesia de cele trei legiuni care o apărau, lăsînd frontiera dunăreană total descoperită, situaţie de care vor profita dacii şi sarmaţii care jefuiesc provincia; aceasta este salvată numai datorită devierii din drum a legiunii a VI-a Ferrata, care se îndrepta spre Italia. După lupta de la Cremona din noiembrie 69, Moesia primeşte în afară de legiunea a VII-a

[20] Vezi lucrările sale, la nota 2; materialul l-am coordonat din cele expuse de profesorul bulgar.

[21] B. Gerov, *Epigraphische Beitrage* ..., pp. 85—87.

[22] *Epistulae ex Ponto*, IV, 7, 20—54, IV, 9, 75—80.

[23] Se presupune că Vestalis deţinea funcţia de centurion de rangul întîi, fie în legiunea IV-a Scythica („RE", XII, col. 1557) fie în a V-a Macedonica.

[24] V. Pârvan, *Getica*, p. 100.

[25] Sprijinim această idee a prof. B. Gerov, potrivit căreia exista pe Dunăre încă din vremea lui Augustus o armată stabilă, cu un pasaj din Florus, *Bellum Dacicum*, II, 28/IV, 12/19: *„Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficilliman summovere. Misso igitur Lentulo ultra uteriorem perpulit ripam;* **citra praesidia constituta** (s.n.). *Sic tunc Dacia non victa sed sumota ataque dilata est.*

[26] Tacit, *Annales*, IV, 5, 3; autorul se referă la anul 23 e.n.

[27] B. Gerov, *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro

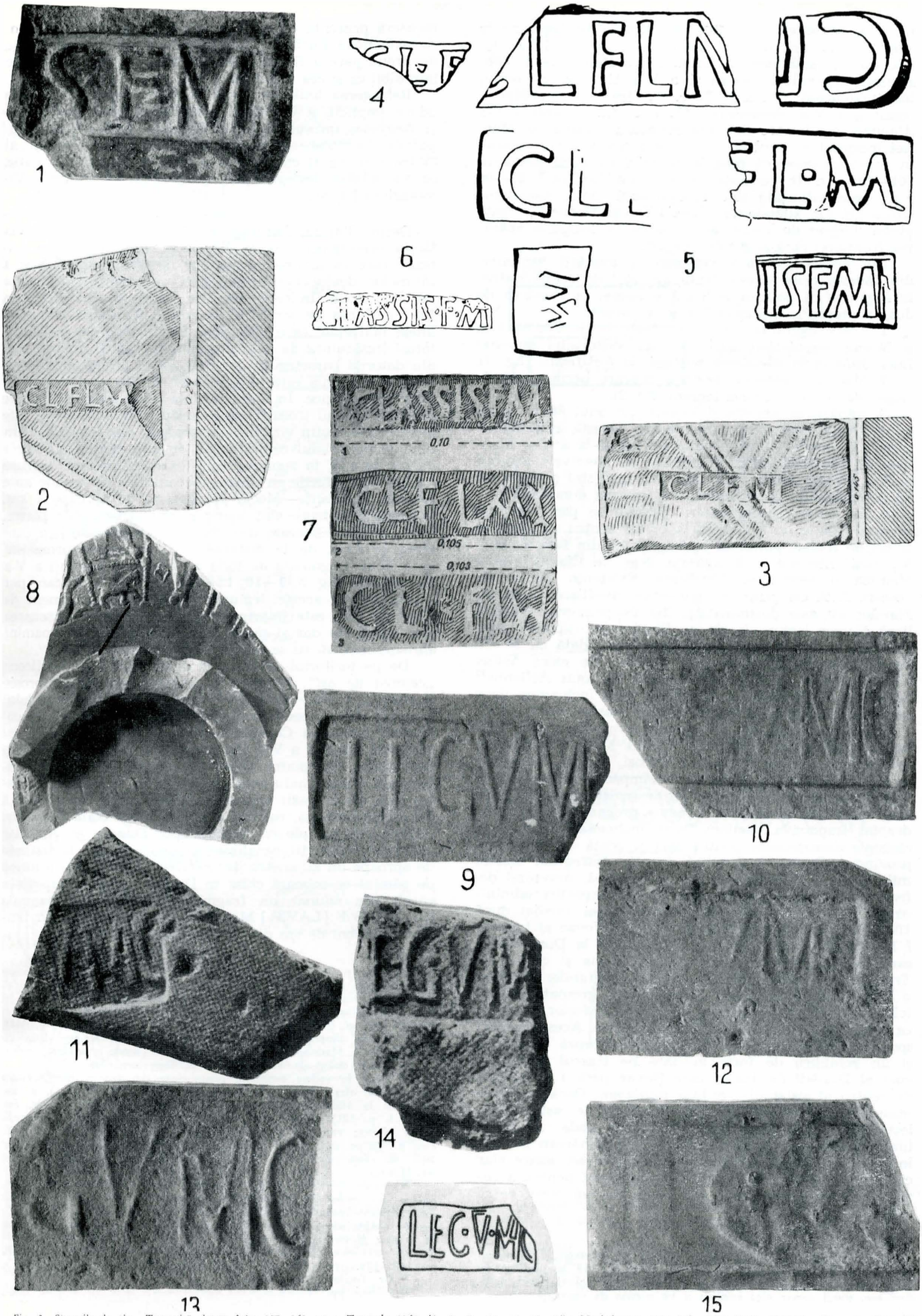

Fig. 3. Ştampile de tip „Troesmis" datate între 107—169 e.n.: Troesmis 1967 (1, 8, 9, 10, 12, 13, 16); Noviodunum 1913 (5), 1956 (2,3), 1957 7); Dinogeţia 1957 (6); Barboşi 1913 (4), 1933 (15); Capidava 1957 (11,14).

https://biblioteca-digitala.ro

Claudia, ce se va reîntoarce la vechiul său lagăr de la Viminacium, încă trei noi legiuni şi anume, a IV-a Flavia, care se stabileşte la Ratiaria, I-a Italica, ce îşi construieşte castrul la Novae şi a V-a Alaudae, cu sediul încă nedepistat; din anul 71 e. n., Oescus va readăposti legiunea a V-a Macedonica. Cu excepţia legiunii a V-a Alaudae, ce dispare din nomenclatorul militar al Moesiei începînd cu anul 86 e. n., toate celelalte vor rămîne în provincia moesică pînă la războiul cu dacii din anul 101—102 e. n. În perioada de domnie a Flaviilor[28], 69—96 e. n., este înfiinţată sau reorganizată flota danubiană cunoscută sub numele de „Classis Flavia Moesica", creată probabil chiar de Vespasian, flotă ce va completa apărarea frontierei pînă la gurile Dunării.

Din această sumară expunere a mişcării legiunilor din Moesia reies cîteva fapte deosebit de semnificative în legătură cu politica militară a Romei la Dunărea de Jos, în perioada Augustus-Traian, şi anume:

1. Toate legiunile sînt concentrate între Viminacium şi Novae, constituind astfel în faţa teritoriului viitoarei Dacii Inferior o adevărată centură de fortificaţii (fig. 1).

2. Moesia a găzduit, printr-o mişcare permanentă de trupe, de la două la cinci legiuni (fig. 2).

3. Împărţirea provinciei Moesia din anul 86 e. n. nu aduce trupe noi; puţin înainte de această reformă se pierde în condiţii încă nelămurite legiunea a V-a Alaudae, ce este însă înlocuită imediat de efectivele legiunii a IV-a Flavia; astfel, cele două provincii sînt apărate tot de patru legiuni ca şi înainte de reforma domiţiană.

4. La nivelul documentării recente se pare că pînă în anul 106 e. n. nu exista nici un centru de legiune la est de Novae; astfel că întreaga zonă din faţa actualei Muntenii rămînea a fi apărată doar de Classis Flavia Moesica şi sediile ei fortificate. Existenţa alături de această flotă cel puţin a unor trupe auxiliare, în epoca Flavilor nu este documentată, dar de presupus. Această lipsă a unor legiuni la est de Novae, am explica-o prin golirea respectivei zone transdanubiene, odată cu 50.000 de geţi strămutaţi la sud de Dunăre de către Aelius Catus[29] şi apoi de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus[30] de încă 100.000 oameni, precum şi prin încheierea unor relaţii de clientelat cu popoarele din „barbaricum".

Aşa după cum ne informează izvoarele scrise, încă de pe vremea lui Augustus, focarul luptei anti-romane se mută de la geţii dobrogeni învinşi, la daci, care pînă în anul 106 e.n. vor fi duşmani neîmpăcaţi ai Imperiului. Întregul sistem militar constituit de romani, mai ales între anii 69—96 e. n. are un caracter pregnant ofensiv, îndreptat împotriva dacilor. După încheierea celor două războaie dezastruoase pentru daci şi odată cu înfiinţarea provinciei Dacia, credem că funcţia întregului sistem militar de la Dunărea de Jos se schimbă, devenind defensivă. Fără ca să se producă vreo reîmpărţire administrativă a Moesiei Inferior, aceasta va avea imediat după 106 e. n., pe lîngă vechiul castru de la Novae al legiunii I Italica, încă două nou construite, unul la Durostorum, care va adăposti legiunea a XI-a Claudia şi cea de la Troesmis, în care se va muta veterana legiunilor moesice, a V-a Macedonica. Astfel că centrul de greutate al forţelor militare este deplasat în Moesia Inferior, credem, ca urmare a unei noi concepţii strategice. Aceste mutări spre est de Novae a celor două legiuni creează o simetrie şi un echilibru de forţe militare pe traseul întregului curs al Dunării de Jos în care Novae pare a juca rolul de centru al sistemului militar dunărean. Dacă la aceste măsuri se mai adaugă şi retragerea liniei de castre Mălăieşti-Drajna de Jos-Tîrgşor, pe Olt, unde ia fiinţă limesul Alutanus al cărui cap de pod dunărean se află în raza de acţiune a castrului de la Novae, apare clar că întregul sistem de fortificaţii este creat pentru a rezista presiunii unor forţe, din ce în ce mai mari, ce se făcuseră prezente chiar de la începutul secolului II e. n. Această nouă forţă şi totodată pericol pentru provinciile dunărene pare a fi cea a sarmaţilor[31], carpilor şi nu este imposibil ca şi cea a costobocilor.

Retragerea liniei de fortificaţii[32] pe cursul Oltului va aduce implicit şi întărirea celor dunărene dintre Novae şi Aegyssus, proces ce va însemna de fapt actul principal de fortificare al acestor porţiuni care, din sec. al IV-lea e. n. va fi cunoscut sub numele de limesul scitic, ce va găzdui legiuni mult mai tîrziu decît linia Viminacium-Novae.

*

Despre limesul danubian al viitoarei provincii Scythia Minor cercetătorul are la dispoziţie cîteva excelente sinteze[33] care în lumina mărturiilor literare, epigrafice şi a ultimelor descoperiri arheologice, reprezintă contribuţia cea mai nouă. În cercetările de teren făcute de noi în 1967 la Igliţa pe teritoriul vechiului Troesmis am găsit unele materiale care, deşi sînt foarte modeste, ne luăm totuşi îngăduinţa de a le prezenta în cadrul acestui studiu datorită caracterului lor nou. Zona arheologică a vechiului Troesmis este impresionant de mare şi bogată în urme arheologice. În afară de cele două cetăţi cunoscute încă din secolul trecut[34], cercetătorul este atras şi de alte monumente, puţin vizibile la suprafaţă, dar semnalate din plin de materialul ceramic, sau de alte urme. În spatele cetăţii de sud, în zona agricolă, există o aşezare distrusă parţial de arăturile cu plugul mecanic; ea se întinde spre şoseaua Constanţa—Măcin pe distanţă de aproape 1 km. Locuinţele distruse sînt marcate prin grupuri de pietre, ţiglă, cărămizi lucrate din chirpic şi alte materiale care atrag privirea de la distanţă. Printre aceste urme am găsit două fragmente de ţiglă cu emblema legiunii a V-a Macedonica (fig. 3, **9—10, 12—13, 16**), alte două care par a aparţine tot acestei legiuni, precum şi un fragment de olană pe care este imprimată aceeaşi emblemă. Aşezarea este mărginită dar şi tăiată parţial de un val din pămînt aproape nivelat, ce se îndreaptă în direcţia sud-est.

De pe teritoriul cetăţii sudice, denumită de Tocilescu *„cetatea de ost"*, relevată şi reconstituită de Ambrosie Baudry şi Gustav Boissière[35], am recoltat din materialul provenit dintr-o secţiune proaspăt săpată, probabil de colectivul muzeului Constanţa, alte fragmente de ţiglă cu emblema legiunii a V-a Macedonica, ce proveneau dintr-o construcţie din piatră legată cu mortar de culoare albicioasă. Mulţumindu-ne a semnala doar că platourile dintre cele două cetăţi sînt extrem de bogate în ceramică din epoca romană, romano-bizantină şi feudală timpurie, pe una din pantele ce coboară spre Dunăre se văd clar urme de construcţii, canalizare şi tuburi de apă, la distanţa de aproape un kilometru de *„cetatea de ost"*, este o limbă de pămînt ce coboară chiar în Dunăre şi de pe suprafaţa căreia am adunat un fragment de ţiglă cu ştampila [CLASSI]S F [LAVIA] M (OESICA), (fig. 3 **1**) şi un frumos fragment de vas din terra sigilata (fig. 3, **8**).

---

[28] *Istoria României*, p. 486.

[29] Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11.

[30] Em. Condurachi, *Tib. Platius Aelianus şi strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în „SCIV", IX, 1, 1958, p. 119 şi următoarele. Deşi strămutarea s-a făcut cu acordul geţilor, prin golirea zonei nord-dunărene, statul roman crea implicit şi un cordon de siguranţă.

[31] Ibid., p. 124. Prezenţa sarmaţilor în cîmpia munteană poate fi considerată ca sigură de la începutul sec. II. e.n., aşa cum rezultă din descoperirile făcute în necropola de la Tîrgşor şi a căror date au fost revalorificate recent (vezi recenzia la Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din sec. III—IV e.n.*, în „RESEE" VII, 1969, No. 3, p. 564), unde cel mai timpuriu nivel de morminte de înhumaţie este datat cu monedă de la Hadrian (118—138 e.n.); dintre aceste morminte credem că un număr destul de mare poate fi atribuit sarmaţilor .

[32] Avem în vedere existenţa, poate chiar din vremea lui Domitian sau cel mai tîrziu din cea a împăratului Nerva (96—98 e.n.), a castrelor de la Mălăieşti-Drajna de Sus, Filipeştii de Pădure etc. (v. *Ist. Rom.*, I, p. 521), Tîrgşor (în această staţiune s-a descoperit o monedă de la Nerva; vezi Gh. Diaconu, *Tîrgşor, Necropola din sec. III—IV e.n.*, p. 99, pe care noi o punem în legătură cu existenţa castrului de aici, al cărui nivel este străpuns de morminte de înhumaţie din sec. II e.n.).

[33] *Istoria României*, I, pp. 485—487; Emil Condurachi, *La contribution des recherches archéologiques roumaines à la connaissance du limes romano-byzantin du Bas-Danube*, în „Revue roumaine d'Histoire", pp. 443—454; idem, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limes-Forschung in Scythia Minor*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms, Vorträge des 6. Internationalen Limes-Kongress in Süddeutschland*, Köln-Granz, 1967, pp. 162—174.

[34] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 79.

[35] Ibidem, pp. 74—75.

https://biblioteca-digitala.ro

Stampile de tip „Potaissa" ce se datează între 169-271 e.n

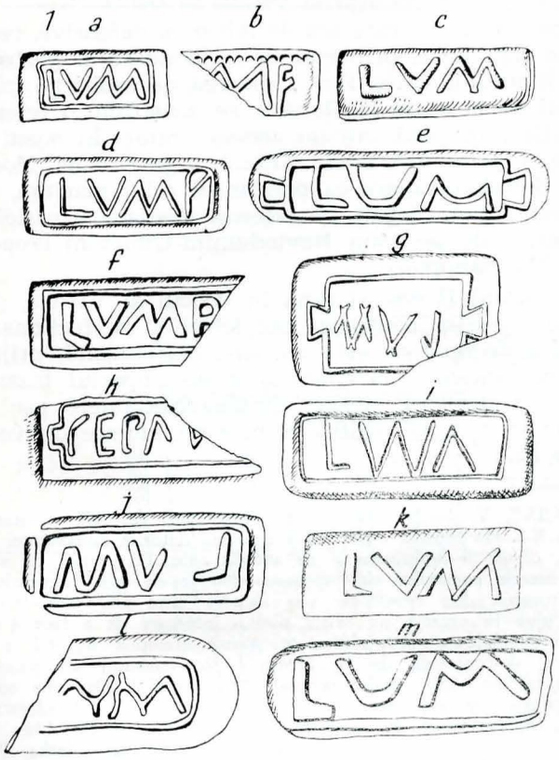

Turnu Severin (Gr. Tocilescu)

Stampile de tip „Sucidava – Oescus" sfîrșitul sec. III – sec. IV e.n

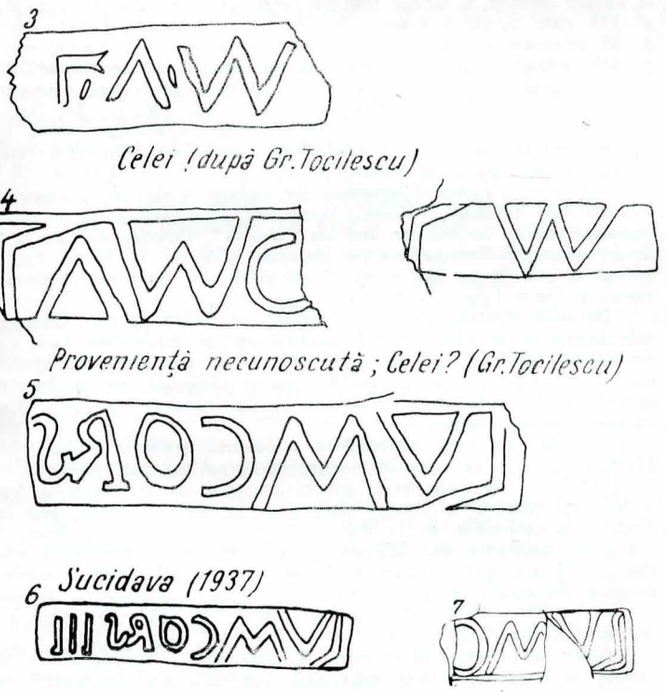

Celei (după Gr. Tocilescu)

Proveniență necunoscută; Celei? (Gr. Tocilescu)

Sucidava (1937)

Stampile de tip „Oescus" ce se datează pînă în anul 106 e.n.

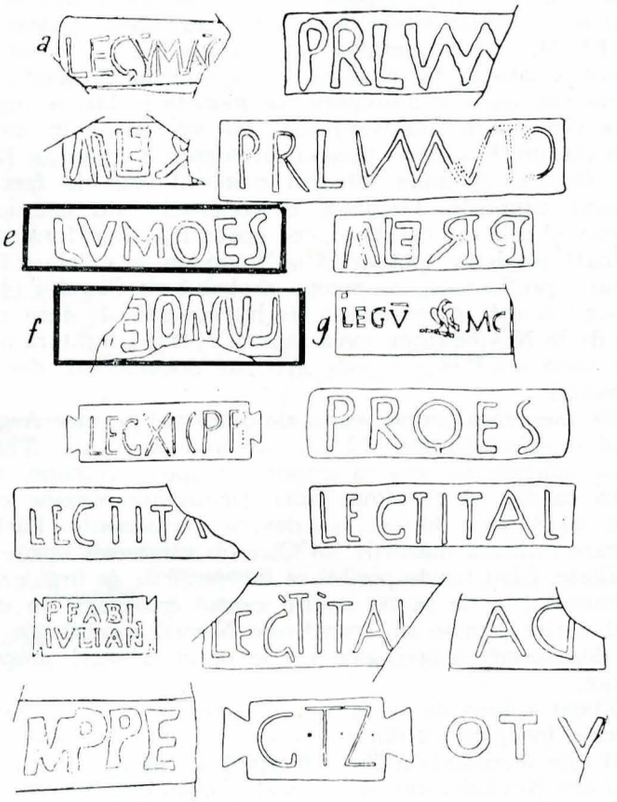

Drajna de Jos (Gh. Ștefan, 1937

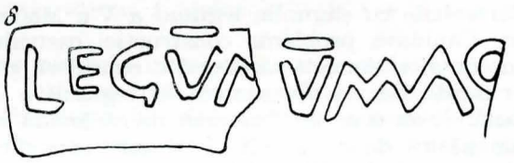

Celei (după Gr. Tocilescu)

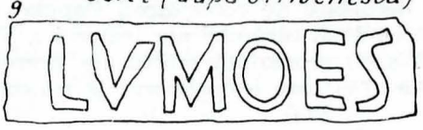

Sucidava (1936)

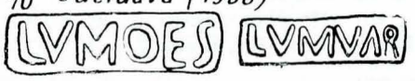

Fig. 4

După cunoștințele noastre, pînă acum nu s-a semnalat ca provenind de la Troesmis, nici o mărturie despre existența unor documente privind prezența unei „statio", cît de modeste, a flotei flaviene aici. Literele cartușului de pe țigla găsită de noi au aceeași formă cu cele de pe unele țigle descoperite la Noviodunum[36] (fig. 3, **2—3**, **5**) și Barboși[37] (fig. 3, **4**), însă tipul de prescurtare este identic cu

[36] „Materiale", IV (1957), p. 165, 166, fig. 13, 1 și 4.

[37] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul prin Moldova de Jos*, în „Analele Academiei Române", seria 11, tom. XXXVI, Memoriile Secțiunii istorice, București, 1913, p. 22, fig. 11 și planșa IX,1.

https://biblioteca-digitala.ro

cel de pe tegula descoperită în turnul 2 de la Dinogetia[38] (fig. 3, **6**).

Plasarea cronologică a ţiglei de la Troesmis este destul de dificilă deoarece nu s-a găsit într-un context arheologic cercetat organizat. După cum am amintit, caracterul epigrafic al ştampilei este identic cu cel al materialelor de la Noviodunum, găsite în zidăria hypocaustului II, ridicat de trupele acestei flote[39]. Deoarece construcţia este precedată de o alta (hypocaustul I)[40], sîntem îndemnaţi să atribuim monumentele în care s-au găsit ţiglele cu CL FL M, primei jumătăţi a secolului I e. n. avînd îngăduinţa într-un fel a autorilor săpăturilor de aici[41], iar pe de altă parte a descoperirilor monetare. Datele monedelor din cetate sînt coroborate cu cele găsite în necropola staţiunii[42] al cărei început urcă spre domnia lui Nero (54—68 e.n.) şi unde întregul material este de factură romană timpurie. Deoarece descoperirile din necropolă precum şi cele din cetate preced epoca Flaviilor, formulăm cu toată prudenţa ipoteza că la Noviodunum exista o fază romană preflaviană, ce începe probabil cu Claudiu (42—54 e.n.) şi este reprezentată de hypocaustul I; dacă centrul de la Noviodunum avea sau nu o trupă militară imediat după anul 46 e.n. este greu de documentat, dar nu imposibil.

De asemenea ţinînd seama de dezastrul pe care Aegyssusul îl suferă în anul 12 e.n., iar apoi în 15 e.n. Troesmisul, ambele salvate cu ajutorul trupelor romane, s-ar putea ca aici să fi rămas mici garnizoane romane care apoi, după anul 46 e.n., să devină permanente. Fără o apărare militară măsurile lui Claudiu rămîneau lipsite de rezultate, fiind foarte posibil ca începuturile de organizare a limesului scitic să fie opera acestui împărat[43], în care unul dintre puncte să-l constituie Noviodunumul, ale cărui descoperiri arheologice nu se opun ipotezei propuse de noi.

Etapa a doua de constituire a limesului scitic, am considera-o începînd cu dinastia Flaviilor, cînd apărarea Dunării este încredinţată flotei moesice al cărui centru principal era Noviodunum, iar ca staţii secundare Troesmisul, Barboşi şi, eventual, Dinogetia, ajutate de trupe auxiliare.

Etapa a treia, credem că începe cu domnia lui Traian, care înzestrează Moesia cu trei legiuni pentru a o apăra, etapă căreia îi aparţin cărămizile cu ştampila legiunii a V-a Macedonica, descoperite la Barboşi, Noviodunum, Dinogetia şi Capidava.

Cărămizile cu ştampila legiunii a V-a Macedonica pun pentru Capidava problema construcţiei castrului din sec. II e.n. de aici. Autorii săpăturilor consideră că cetatea a fost ridicată de un detaşament al legiunii a XI-a Claudia, bazîndu-se şi pe un fragment de cărămidă, azi pierdut, ce mai păstra doar cifra X. . ., şi care ar indica legiunea ce îşi avea sediul la Durostorum[44].

În legătură cu cărămizile legiunii a V-a Macedonica, se socoteşte că au fost aduse de la Troesmis pentru nevoi constructive fără ca ele să documenteze că legiunea a participat direct prin vreun detaşament la construcţia castrului din sec. II e.n.[45]

Spre deosebire de cercetătorii Capidavei, noi considerăm că cele două cărămizi ale legiunii a V-a Macedonica (fig. 3, **3** şi **6**) reprezintă mărturiile prezenţei unui corp de armată al ei care a contribuit la ridicarea acestei fortificaţii.

Despre fragmentul de tegulă cu ştampila legiunii a V-a Macedonica găsită în turnul 6 (campania 1953) la Dinogetia, autorii descoperirii scriu: *„Apărînd pentru prima dată în cuprinsul cetăţii de la Bisericuţa, fragmentul este important, nu atît prin faptul că el documentează prezenţa unui detaşament din această legiune, ceea ce era de la sine înţeles, de vreme ce această unitate împreună cu trupe auxiliare, avea în pază sectorul Dunării de Jos, cît prin acela că ne dovedeşte existenţa unui „castellum" încă înainte de deplasarea acestei unităţi în Dacia"* [46].

Etapa a treia pe care am definit-o ca defensivă, reprezintă de fapt actul principal de consolidare şi perfecţionare a limesului scitic. Prin ridicarea de cetăţi pe întreg teritoriul de la mare la Dunăre, se constituie o reţea de fortificaţii concepută într-un sistem unitar. În acest nou mod de a privi apărarea militară a provinciei Moesia, limesul danubian apare ca pandantul celui maritim, ambele fiind organic legate de reţeaua mediană a castelelor din interior de pe linia Noviodunum-Ulmetum-Tropeum Traiani-Marcianopolis.

Din secolul II e.n. şi pînă în veacul al VII-lea, grija Imperiului pentru continua completare şi perfecţionare a sistemului de apărare este aproape permanentă, grijă ce va fi preluată apoi în continuare de Imperiul bizantin, aproape în aceleaşi centre, dintre care unele par a-şi atesta existenţa ca fortificaţii romane înainte de veacul al II-lea e.n.

---

[38] „Materiale", VII (1961), p. 585 şi 586, fig. 3/4.
[39] idem., IV (1957), p. 167.
[40] ibidem., p. 162.
[41] ibidem., p. 170.
[42] ibidem, p. 395.
[43] *Istoria României*, I, p. 484.
[44] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, 1958. p. 15.
[45] „Materiale", VI (1959), p. 624.

[46] „SCIV", V, 1—2, 1954, p. 16. Fragmentul de ţiglă cu ştampila Legiunii a V-a Macedonica l-am putut examina datorită bunăvoinţei prof. I. Barnea, căruia îi mulţumim şi pe această cale. Din punct de vedere epigrafic literele cartuşului sînt aproape identice cu cele descoperite de noi la Troesmis, deci cronologic s-ar încadra între anii 107—169 e.n. Deoarece pînă în prezent nu există nici o încercare de a face o tipologie şi cronologie a materialului ce poartă ştampila legiunii a V-a Macedonica, descoperirile de la Troesmis pot constitui un punct de plecare pentru un viitor studiu privind acest material. Deşi din colonia Ulpia Traiana Oescus, care a găzduit legiunea V-a Macedonica în două mari etape destul de distanţate între ele provin cca 148 bucăţi de cărămizi, ţigle etc., totuşi materialul publicat de Zlatka Frova („Latomus", XVIII, fasc. 3, iulie—sept. 1959), nu este organizat tipologic şi cronologic, încît el rămîne doar material de referinţă şi comparaţie.
Pornind de la descoperirile făcute de noi la Troesmis în 1967, cărămizi ce se datează între 107 e.n. sau mai devreme, şi anul 169 e.n. (fig. 3, 1,8) şi de la cărămizile găsite la Potaissa (fig. 4, **1 a-m**) care a adăpostit legiunea V-a Macedonica de la 169 e.n. şi pînă la evacuarea Daciei de către Aurelian, se poate ajunge prin strîngerea întregului material existent în colecţia Institutului de arheologie şi a unor muzee din ţară, la o clasificare cronologică şi tipologică a acestor importante documente lăsate de legiunea V-a Macedonica. Astfel, ştampilele publicate de Z. Frova (la noi, fig. 4, 11 e şi f) sînt aproape identice cu cele găsite la Sucidava (fig. 4, 9—10) ce se datează după evacuarea Daciei (vezi Z. Frova, *op. cit.*, p 643 şi D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, 1958, p. 85) şi în plin sec. IV e.n. Cu privire la lectura diferită a acestor ştampile vezi Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 334 şi 335 care propune L(egio) V Moes(iaca), iar D. Tudor, *op. cit.*, p. 85 reîntregeşte L(egio) V M(acedonica) Oes(ci); Z. Frova, *op. cit.*, p. 643, citeşte L(egio) V M(acedonica) Oes(co). O rectificare a lecturii ştampilei de la fig. 4, **5**, o fac aproape de la sine descoperirile de la Sucidava, fig. 4, **6**; (v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 84, fig. 20); Gr. Tocilescu, în *op. cit.*, p. 334, acceptă următoarea lectură a lui O. Hirschfeld: L(egio) V M(acedonica) Cor(nelius) S(ecundus) (sau alt cognomen începînd cu S) f(ecit).
„Th. Momsen propune Cor(nelius) S(ecundus) în loc de Co(hors), face remarca Gr. Tocilescu, *deoarece menţiunea unei cohorte pe o cărămidă legionară nu se sprijină pe nici un exemplu"*. Descoperirile de la Sucidava corectează lectura acestor ştampile (fig 4, 5—6, la care am adăuga şi cele de la fig. 4, 4). După prof. D. Tudor (*op. cit.*, p. 86) corect se citeşte L(egio) V M(acedonica) co(hors).
Datorită reperelor cronologice destul de sigure pe care descoperirile arheologice ni le oferă, există posibilitatea ca materialele care nu au proveniența dintr-o săpătură organizată să se poată încadra cronologic cu o oarecare certitudine; astfel, pentru cărămida de la fig. 4, 2 (găsită la Turnu-Severin) propunem să fie încadrată în seria Potaissa cu care prezintă asemănări.
Încercînd pe baza materialelor ce poartă ştampila legiunii a V-a Macedonica, o schiţă tipologico-cronologică, tabloul s-ar prezenta astfel:
Etapa I care corespunde primei perioade de staţionare a legiunii a V-a Macedonica la Oescus, deci pînă în anul 106 e.n., este reprezentată de cărămizile de la fig. 4, 11 a şi 11 g. Zlatka Frova consideră că producţia de cărămizi şi ţigle începe în provinciile romane din sec. I e.n. (*op. cit.*, p. 642 nota 1). Pentru aceste ştampile am propune denumirea de *„tipul Oescus"*.
Etapa II se plasează cronologic între anii 107—169 e.n. şi este reprezentată de cărămizile de *„tipul Troesmis"* (fig. 3, 1,8).
Etapa III corespunde timpului de staţionare a legiunii a V-a Macedonica în provincia Dacia între anii 169—271 e.n. In această vreme se plasează cărămizile de *„tip Potaissa"* (fig. 4, 1 a-m şi **2**).
Etapa IV este marcată de reîntoarcerea Legiunii a V-a Macedonica la vechiul ei sediu de la Oescus. Pentru ştampilele din această vreme (sec. III—IV e.n.) propunem denumirea de *„tipul Sucidava-Oescus"* (fig. 4, 3—10). Denumirea tipului combinat este justificată, deoarece conţine cărămizi cu ştampila L(egio) V M(acedonica) CO(ho)RS III (fig. 4, 6) şi L(egio) V M(acedonica) OES(cus) fig. 4, 9—10), ce au fost descoperite la Sucidava.

https://biblioteca-digitala.ro